

Martine Bijl

Musical

Martine Bijl (1948 – 2019) was zangeres, actrice, schrijfster, presentatrice en cabaretière. Daarnaast vertaalde ze musicals en televisiecomedy's en is ze veelvuldig te zien geweest als panellid in tv-programma's. Ook was ze producer van een serie grammofoonplaten met verhalen van Walt Disney en was ze 27 jaar het gezicht van de groentereclames van Hak. Nog op het gymnasium werd ze in 1965 als zangeres ontdekt door Willem Duys. Ze schreef boeken als Elfje Twaalfje en samen met Anton Pieck Sprookjes Van De Efteling, gevolgd door een verzameling bewerkte sprookjes van Andersen en andere sprookjesboeken. Ook schreef ze toneel (Walters hemel). Haar columns in het maandblad Zin bewerkte en bundelde ze tot Hindergroen. Ze schreef daarin onder meer over haar leven en het langzame proces van haar herstel na een hersenbloeding. Ook het verhaal 'Musical' is in deze bundel opgenomen.

Musical

Op zeker moment in mijn leven ben ik musicals gaan vertalen. Het was een van mijn betere carrièremoves, want ik vind niks leuker dan thuis aan een tekstje prutsen, met al mijn luxe-voorzieningen om me heen.

Over musicals zijn de meningen behoorlijk verdeeld. Sommige mensen vinden het zó helemaal niks dat ze er nooit heen gaan. Dat zijn knappe mensen. Die weten, zonder iets gezien te hebben, dat bijvoorbeeld *Chicago* helemaal niks voorstelt. Ondanks de zwarte humor, de interessante muziek, de indrukwekkende dansnummers. Ondanks het feit dat er, juist door alle glitter en vrolijkheid, een cynischer, onthullender beeld van de Amerikaanse samenleving in geschetst wordt dan in menig serieus toneelstuk. En dan spreek ik nog niet van *The Book of Mormon*. Of van *Mathilda*. En uit vroeger tijd: *Guys and Dolls*. Ik noem er maar een paar. Je hebt goeie en slechte muziek, goeie en slechte boeken, goeie en slechte musicals. Zelfs met het woord *slecht* ben ik voorzichtig. Als Frans Bauer naar de hemel gaat (ja, als er nou *iemand* naar de hemel gaat!) zal ons land enige tijd geen nacht kennen: dan gaan er honderdduizenden waxinelichtjes aan. Een taal die je niet spreekt, hoef je daarom nog niet te veroordelen. Alleen als een product blijkt geeft van grote desinteresse van de makers en minachting uitwasemt voor het publiek, durf ik het slecht te noemen. En zulke musicals zijn er. Zulke boeken en toneelstukken zijn er ook.

Jan Mulder zei ooit tegen mij: een musical vertalen, dat kan toch iedereen met een beetje taalgevoel. Ik natuurlijk de pest in, want ik ben gauw gekwetst, zeker als de kwetsuur komt van iemand die ik eigenlijk wel leuk vind. Maar een musical vertalen is moeilijk, als je het goed wilt doen. Het is niet zomaar zorgen dat het verhaaltje hetzelfde is en dat alles een beetje rijmt. Dat dacht Jan Mulder, geloof ik. We denken allemaal wel eens wat.

De essentie van een musical is, dat er nogal wat liedjes in zitten. En het vertalen van liedteksten moet eigenlijk *hertalen* heten, ooit goed bedacht door Seth Gaaikema. Het aardige is: je hebt veel vrijheid, maar je hebt ook met van alles rekening te houden. Er is een stevig korset van ritme, klemtoon, rijm en binnenrijm waar je de veters niet van los mag maken. Maar soms moet je een zin, of een grap ombuigen - de mentaliteit, de sentimentaliteit en het gevoel voor humor van de Nederlander zijn anders dan die van bijvoorbeeld de Amerikaan. (Nog wel. We gaan steeds meer op ze lijken, helaas – als ik een klein kind hoor zeggen: ‘Ik hou van je, mammiel!’ moet ik even diep ademen. En in restaurants heb ik liever niet dat ze tegen me zeggen: ‘Geniet ervan!’ Maar dit terzijde.)

In je vertaling moet je vertellen wat de oorspronkelijke auteur vertelt. Het blijft zijn verhaal, het is zijn boodschap. Dus houd je je aan wat de auteur wil zeggen, maar je zegt het op andere plaatsen in het lied, in andere woorden soms. Het Nederlands heeft vaak meer lettergrepen nodig, onze klemtonen liggen anders. De Nederlandse vertaling van *I love you* neemt echt een lettergreep méér.

Elton John noemde het openingsnummer van *The Lion King: The circle of life*. Ik vind dat je dat niet kunt vertalen met *De cirkel van het leven*. Dat is niet mooi. En het past ritmisch niet. Het woord *kringloop* wilde ik niet gebruiken, want dan denk ik vooral aan rollen grijs wc-papier. Uiteindelijk heb ik *The circle of life* vertaald met *Alles ademt en leeft*. Met één lettergreep meer aan het begin, een opmaat die niet in de titel maar wel in het lied zit: *It's the circle of life*. En het woord *cirkel* heb ik wel gebruikt, maar op een andere plek in het lied.

Er zijn meer valkuilen. Ik was ooit zelf zangeres, dus ik weet dat je niet op elke noot alle klanken goed kunt zingen. Dat kun je zelfs niet van Simone Kleinsma vragen. Simone Kleinsma zingt als een leeuwerik, maar als ik haar op een hoge, lange eindnoot het woord *bewolkt* laat zingen, dan wil Simone Kleinsma mij nooit meer zien.

En zo peuter je wat af, thuis achter de computer. Er is vooral één periode echt moeizaam, en dat is de periode van de *backtranslation*. Nadat de producent die de musical in Nederland uitbrengt mijn vertaling heeft goedgekeurd, moet die worden voorgelegd aan alle Engelsen of Amerikanen die met het origineel te maken hebben. Dus niet alleen aan de schrijvers. Aan iedereen. Ook aan de décorontwerper. En aan de choreograaf. En aan de koffiejuffrouw. En die willen er allemaal iets over zeggen. Dat kunnen ze niet, want zij spreken geen Nederlands, en dus wordt er een letterlijke terugvertaling naar het Engels gemaakt. En hoe een terugvertaler zijn best ook doet, de ellende is niet te overzien. Alles wat rijmt is weg. Alle ritmiek is weg. Alle poëzie is weg. Grappen en woordgrappen worden uiterst pijnlijk, als je ze letterlijk terugvertaalt.

The Lion King bevatte zeer veel woordspelingen over beesten, en als er nou iets aan taal gebakken is, dan is het een woordspeling. *De kakkerlak moet poepen en het waterbokje plast* vind ik redelijk grappig, voor zover een woordspeling grappig kan zijn – maar de letterlijke terugvertaling naar het Engels durf ik hier niet eens te noteren.

(Nou ja, bij de afdeling Nederland verloopt het ook niet altijd makkelijk. Iedereen heeft zijn problemen. In *The Wiz* zat een ballet van vier prachtige dansers die de vier windstreken voorstelden. Erwin van Lambaart, destijds werkzaam bij Stage Entertainment, vond vier dansers te weinig. Hij wou er vijf. ‘Ja maar,’ zei de Engelse choreograaf, ‘er zijn vier windstreken. Dan klopt het hele ballet niet meer.’ ‘That’s showbizz,’ sprak Erwin van Lambaart, en het werden er vijf. Daar heeft de choreograaf toch een nachtje niet van geslapen.)

Maar het is meestal een feest om aan zo’n project te werken. Althans, dat hoort het te zijn. Een aantal jaren geleden mocht ik de musical *Wicked* vertalen, en dat was een behoorlijk moeilijke, maar fijne klus. Ik denk nog vaak terug aan de repetitiedagen. Daar ben ik meestal bij, omdat ik dan vragen over de tekst kan beantwoorden en eventuele problemen oplossen.

De eerste dag begint altijd met de hele *cast* rondom de grote tafel. Dan lezen we

het script in zijn geheel hardop door, onder leiding van de regisseur. Die is altijd Amerikaans en begint altijd met een opgetogen redevoering, over hoe *special* het is om mee te mogen werken aan zo'n *wonderful project*. Zo'n orkaan van enthousiasme mag onwaarachtig en overdreven lijken, maar het kan heel meeslepend zijn en je krijgt er zin van. Zo'n speech eindigt steevast met een uiteenzetting over de inhoud en de rollen en hoe die ingevuld moeten worden, want het streven is altijd weer om een exacte kopie van de Amerikaanse voorstelling af te leveren, al wonen wij dan duizend keer in Holland.

Ditmaal was de regisseur een vrouw. Zij regisseerde *Wicked* al jaren over de hele wereld; een ander leven had ze niet. Dit werd haar negende keer. Ze kwam laat binnen. Grauw van de jetlag nam ze plaats aan het hoofd van de tafel, sloeg haar script open en zei dat we dan maar moesten beginnen. We keken elkaar een beetje ontworteld aan. Geen praatje? Nee, geen praatje. De acteurs lazen hun script en kenden alle liedjes al uit hun hoofd, wat in Nederland niet vaak voorkomt. 'See ya tomorrow,' zei de regisseuse aan het eind van de dag. En weg was ze. Iedereen was een beetje teleurgesteld.

Na een paar weken begonnen de try-outs. Op de eerste viel veel aan te merken - maar daar is het een try-out voor. Zoals elke dag werd tot vlak voor de voorstelling gerepeteerd, en op de tweede avond liep de voorstelling wonderbaarlijk veel beter. De techniek was verbluffend. Alles was opeens verstaanbaar. De grappen werkten. De medewerkers gaven alles wat ze in huis hadden. Het publiek amuseerde zich kostelijk en hield na afloop niet op met applaudisseren. De Amerikaanse regisseuse was blij, wat ik opmaakte uit het feit dat ze mij gedag zei toen ze wegging.

Bij de derde try-out vielen er twee grappen in het water: de zaal reageerde niet.

De regisseuse verstijfde in haar stoel en siste: 'Why aren't they laughing!' Ja, wist ik veel. Een grap kan verkeerd geplaatst worden. Of iemand heeft er net doorheen gehoest. Morgen is er weer een dag en dan lachen ze wél. Maar in Amerika wordt het aantal lachen in een voorstelling door de producent geteld.

'Ik wil *nu* andere grappen,' zei de regisseuse. Eindelijk contact! Ik weet intussen dat je op zo'n moment niet moet tegenspreken. 'Ik zal iets bedenken,' zei ik, en ging rustig slapen.

Een dag later lachte de zaal gewoon weer om alles. Het klinkt pedant, maar ik wist het.